

УДК 303.101

Тіньова економіка: аналіз основних теоретико-методичних підходів до її вимірювання

Олексій Михайлович Подмазко,
 старший викладач кафедри економічних теорій
 Одеського інституту фінансів
 Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

Анотація. Аналізуються основні теоретико-методичні підходи до оцінювання масштабів тіньової економіки. Виділяються переваги і недоліки кожного з них, а також найбільш застосовані в умовах перехідної економіки України.

Ключові слова: тіньова економіка, методи оцінювання тіньової економіки.

Актуальність теми. Проблема визначення розмірів тіньової економіки виникла одночасно з виникненням самого цього поняття. Однак аж до сьогодні не з'явилося єдиної методики оцінювання розмірів тіньової економіки, яка б абсолютно точно визначала частку тіньової економіки у ВВП країни й застосовувалась у всіх країнах світу. Через це неможливо адекватно порівняти рівень тінізації економіки, характерний для різних країн світу. Але без достовірної та повної оцінки розмірів тіньової економіки неможливо здійснювати ефективну державну економічну політику й прогнозувати розвиток економіки країни, тому вимір тіньової економіки є однією з пріоритетних завдань, які стоять перед урядом будь-якої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою вимірювання тіньової економіки займалися як іноземні, так і вітчизняні дослідники. Серед іноземних дослідників – Д. Блейдс, П. Гутман, В. Танзі, Е. Фейг, Ф. Шнайдер, Т. Корягіна та ін. Серед вітчизняних учених, які досліджували це питання, можна виділити Б. Базилевича, В. Бордюка, З. Варналія, В. Гончарову, О. Турчинову та ін. Учені як пропонували свої методи оцінювання тіньової економіки, так і вдосконалювали вже наявні, адаптуючи їх до умов конкретного економічного середовища.

Мета статті. Узагальнення методів оцінювання масштабів тіньової економіки, виявлення їхніх переваг і недоліків для подальшого застосування при оцінюванні рівня тіньової економіки в економіці України.

Виклад основного матеріалу. Основним інструментом оцінки макроекономічних показників держави є Система національних рахунків (СНР). У перших версіях СНР (розроблених ООН, Євростатом та іншими міжнародними організаціями) тіньова економіка не враховувалася при розрахунках макроекономічних показників. Тільки в останній версії СНР від 1993 року при розрахунках макроекономічних показників рекомендується враховувати розміри тіньової економіки [11]. Однак СНР (SNA93) не містить і не дає рекомендації щодо застосування якоїсь певної методики розрахунку рівня тіньової економіки. [11] Таким чином, СНР лише декларує необхідність обліку тіньової економіки при розрахунках макроекономічних показників, віддаючи розробку методики в руки державних органів окремих країн, що ускладнює порівняння

рівня тіньової економіки між країнами. Зазначимо, що методи, використовувані при оцінюванні рівня тіньової економіки, не повинні суперечити поняттям і методиці, на підставі яких побудована СНР.

Із середини ХХ століття робилися спроби розв'язати цю проблему. Однак оскільки дотепер немає єдиної думки щодо природи тіньової економіки, тому й не вдається виробити єдиний універсальний метод визначення рівня тіньової економіки. Наслідком багатогранності тіньової економіки є й різноманіття методів її вимірювання.

Значна кількість методів вимірювання тіньової економіки є наслідком значної складності цього предмета дослідження. Дотепер не вдається розробити єдиний універсальний метод розрахунків її розмірів.

Основні методи оцінювання тіньової економіки поділяють на дві групи: прямі методи (мікрометоди) і непрямі методи (макрометоди) [1; 2; 4; 5].

Оскільки універсального методу визначення розмірів тіньової економіки дотепер не створено, то розглянемо найпоширеніші методи оцінювання її розмірів, їхні переваги і обмеження. При цьому зазначимо, що жоден із них не дозволяє одержати абсолютно точну оцінку її розмірів.

Згрупуємо всі методи (рис. 1). MIMIC-метод виділимо в окрему групу, хоча він формально й належить до непрямих, але може використовувати інформацію, отриману прямими методами.

І. Першою групою методів є прямі методи оцінювання рівня тіньової економіки. Прямі методи засновані на інформації про не задекларований дохід. Виділимо три основні підходи.

1. Метод анкетного опитування. Використовуються спеціально розроблені типові анкети для добровільної відповіді респондентів на поставлені питання.

Переваги методу:

- одержання детальної інформації про структуру тіньової економіки;
- можна зафіксувати мінімальний рівень тіньової економіки (характерний лише для домогосподарств).

Недоліки методу:

- отримана інформація дуже залежить від способу формулювання питань в анкеті;
- заниження обсягів тіньової економіки;

- не виявляються всі прояви тіньової економіки, тому що враховуються тільки ті прояви, які формулюються в анкеті;

- сильна залежність результатів від вибору респондентів.

2. Метод, що базується на невідповідності між величиною доходів, наданих фірмами і домогосподар-

ствами в податковій органі, і вибірковими перевітками отриманих доходів податковими органами.

За розбіжності отриманих даних між фактичними і задекларованими доходами судять про частку прихованих доходів у загальному обсязі доходів і, таким чином, про конкретні масштаби тіньової економіки.

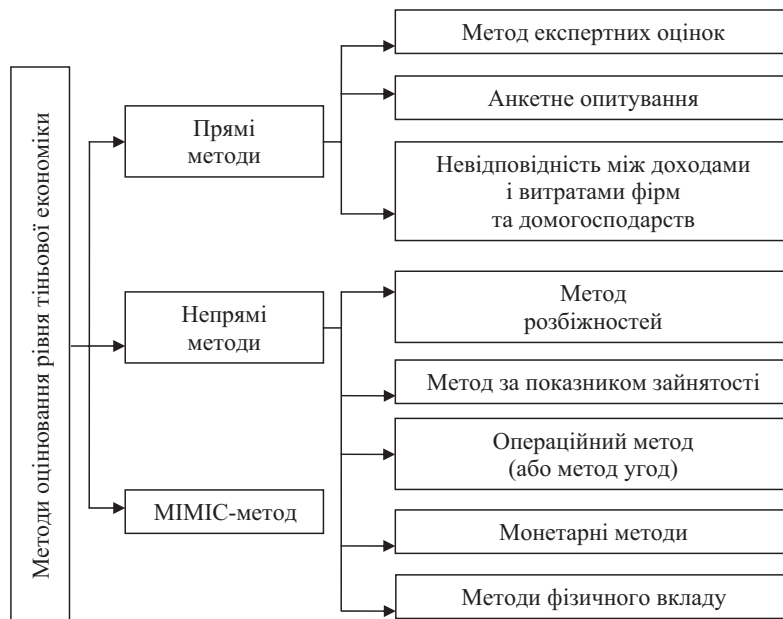

Рис. 1. Основні методи вимірювання рівня тіньової економіки

Недоліки методу:

- застосування цього методу сильно різняться між країнами;

- не враховує суб'єктів господарювання, що не реєструють свою діяльність;

- занижує оцінки рівня тіньової економіки;

- оцінка залежить від методів податкових перевірок, якості податкової системи, правової бази;

- охоплює тільки частину тіньової економіки.

3. Метод експертних оцінок. Він базується на залученні до оцінки розмірів тіньової економіки експертів-практиків, які оцінюють її рівень на підставі особистого досвіду, який вони отримують, займаючись господарською діяльністю. Має надзвичайно широкий діапазон застосування. Є одним із найпоширеніших методів оцінювання рівня тіньової економіки.

Переваги методу: теоретичні і практичні знання експерта значно підвищують якість кінцевого результату в порівнянні зі строгими алгоритмами розрахунків, характерними для більшості непрямих методів.

Недоліки методу:

- експерт із високою точністю може визначити рівень тіньової економіки тільки в галузі, де він безпосередньо працює, оцінка в інших галузях і в економіці в цілому не буде відповідати дійсності;

- схильний суб'єктивній думці експерта.

Таким чином, істотною перевагою прямих методів є можливість уникнути складностей, пов'язаних з агрегуванням показників, а також вони можуть забезпечити детальну інформацію про дії в тіньовій економіці, її структурі та складі тих, хто в ній працює. Од-

нак загальними недоліками вищенаведених методів є те, що вони:

- не дозволяють точно оцінити розмір тіньової економіки, а дають тільки оціночні показники;

- не можуть оцінити всі дії та доходи, одержувані в тіньовій економіці, тому для них характерні більш низькі оцінки розмірів тіньової економіки (виняток – експертний метод) у порівнянні з іншими методами;

- нездатні (принаймні на цей час) забезпечити оцінку розвитку та росту тіньової економіки на середньо- і довгостроковий період (виняток – експертний метод);

- труднощі з достовірності зібраної інформації.

Таким чином, використовуючи тільки прямі методи вимірювання тіньової економіки, неможливо точно оцінити її масштаби. Виникає об'єктивна необхідність у використанні непрямих методів.

II. Другою групою методів є непрямі методи оцінювання тіньової економіки. Непрямі методи пробувають визначити розмір тіньової економіки, вимірюючи «сліди», які вона залишає в офіційній статистиці. Тобто такі методи є макроекономічними й використовують різні економічні показники, що відбиваються в офіційній статистиці.

Ми розглянемо тільки найпоширеніші непрямі методи оцінювання тіньової економіки. Виділимо п'ять основних непрямих методів визначення розміру тіньової економіки.

1. Метод розбіжностей (невідповідність між оцінками ВВП методами потоку доходів і потоку витратів). Порівнюється ВВП (валовий внутрішній продукт),

розрахований як сума всіх доходів, із ВВП, розрахованим як сума всіх видатків. ВВП, розраховані цими методами, за певний період часу повинні бути рівні. Припускають, що платники податків схильні приховувати від органів оподаткування частину доходів, у той час як видатки менше піддані цьому. Таким чином, якщо платники податків приховують частину доходів, то ВВП, розрахований за видатками, перевищуватиме ВВП, розрахований за доходами. Така розбіжність може бути інтерпретована як прихована діяльність у тіншовій економіці.

Перевагою цього методу є використання макро-економічного показника ВВП із СНР, який використовується в більшості країн світу, що дозволяє проводити порівняльну оцінку рівня тіншової економіки в різних країнах.

Недоліками методу є:

- невідповідність може виникнути не тільки через існування тіншової економіки, але також і через помилки у статистичних вимірах або особливостях методології розрахунків;

- ураховуються тільки приховувані від оподаткування доходи, які потім проявляються у видатках, але не всі доходи, отримані в тіншовій економіці, автоматично стають видатками в легальній економіці;

- викликає сумнів припущення про те, що оцінка щодо доходів неповна через приховування їхніх розмірів, а оцінка щодо видатків практично точно визначає сукупний обсяг видатків;

- не може застосовуватись, якщо доходи перевищують видатки.

Таким чином, цьому методу характерна досить низька точність оцінок тіншової економіки і їхня недостатня надійність.

2. Метод щодо показника зайнятості (невідповідність між офіційною величиною зайнятості і фактичною зайнятістю). Він ґрунтується на розбіжності між фактичним і офіційно зареєстрованим рівнями зайнятості.

Якщо прийняти ситуацію повної зайнятості за постійну величину, то рівень зайнятості, який знижується в легальному секторі економіки, може бути інтерпретований як індикатор збільшення активності в тіншовому секторі економіки.

В основі методу лежить вибіркве обстеження домогосподарств, за якого наголос робиться не на доходах, а на кількості годин, відпрацьованих у тій або іншій галузі економіки. При цьому враховуються витрати робочого часу під час роботи на будь-яких підприємствах: індивідуальних, дрібних, середніх, великих.

Далі інформація перераховується в середні відпрацьовані людино-години.

Одночасно обстежуються і підприємства для з'ясування середньогалузевого виробітку і відпрацьованого часу. Далі, використовуючи дані про відпрацьований час і продуктивність праці, можна оцінити валовий випуск і додану вартість з урахуванням тіншової зайнятості як додаткові доходи відповідних секторів. Унаслідок цього є можливість досить точного та об'єктивного коригування ВВП.

Переваги методу:

- можливість виявлення обсягів прихованого від державних органів виробництва продукції;
- визначає прихований реальний сектор тіншової економіки.

Недоліками методу є:

- зниження рівня зайнятості може мати також й інші фактори, окрім тіншової економіки;
- не враховується таке явище, як фіктивна зайнятість;

- працівники можуть одночасно працювати як у тіншовій економіці, так і в легальній економіці;

- припущення про те, що рівень продуктивності праці в легальному секторі економіки відповідає рівню продуктивності праці в тіншовому секторі економіки, важкодоказове;

- сумнівна також можливість ситуації повної зайнятості та нульового рівня тіншової економіки при ній.

Наслідком недоліків є те, що оцінки тіншової економіки, використовуючи цей метод, можуть розглядатися як незначні індикатори розміру та розвитку тіншової економіки.

3. Метод угод (трансакцій), або операційний метод. Він був розвинутий Е. Фейгом [6–8]. Тут приймається припущення, що присутнє постійне співвідношення між обсягом операційного і офіційного ВВП. Про ріст масштабів тіншової економіки свідчить збільшення цього співвідношення.

Обсяг повного ВВП ($P \times Q$) розраховується з використанням рівняння Фішера щодо кількості грошей в обігу:

$$M \times V = P \times Q,$$

де M – гроші (готівка + депозити до запитання);

V – швидкість обороту грошей;

P – ціна угоди;

Q – кількість угод.

Е. Фейг спробував оцінити повний обсяг ВВП (що включає й тіншову економіку) на основі оцінки рівня трансакцій (повних угод), отриманих із цього рівняння. Щоб розрахувати рівень ВВП, створеного в тіншовій економіці, він віднімає офіційний ВВП (який не включає тіншову економіку) з отриманого повного номінального ВВП. При цьому Е. Фейг робить припущення:

- про швидкість обороту готівки (він припускає, що вона в тіншовому секторі економіки на 10% вища, ніж у легальному секторі економіки);

- про відносини між повною вартістю угод ($P \times Q$) і повного номінального ВВП;

- ухвалюється базисний рік, у якому не існує тіншової економіки.

Таким чином, обсяг ВВП, створюваний у тіншовій економіці, розраховується за формулою:

$$\text{ВВП}_{SH} = P \times Q \times (\text{ВВП}_{BASE} / (P \times Q_{BASE})) - \text{ВВП},$$

де ВВП_{SH} – ВВП, створюваний у тіншовому секторі економіки;

ВВП – ВВП, офіційно розрахований у розглянутому періоді;

BASE – базисний період.

Недоліками цього методу є:

- припущення про базисний рік, у якому не існує тіньової економіки;

- щоб одержати надійні оцінки, потрібно мати точні дані про кількість та обсяг угод і їх повну вартість (це особливо важко досягти для угод із готівкою, тому що вони можуть не відобразитись у статистичній звітності);

- у цьому підході зроблено припущення, що всі зміни у відношенні між повним номінальним ВВП і офіційним ВВП відбуваються через тіньову економіку;

- не враховуються такі платіжні інструменти, як кредитні картки;

- дуже високий рівень оцінки тіньової економіки в порівнянні з іншими методами (наприклад, оцінка тіньової економіки цим методом приблизно удвічі перевищує оцінку, отриману методом П. Гутмана [3]).

Хоча цей підхід теоретично привабливий, емпіричні вимоги, потрібні для одержання надійних оцінок, важкоздійсненні, унаслідок чого визначення масштабу тіньової економіки при його застосуванні можуть бути досить далекі від дійсності.

4. Монетарні методи. Основу методів, які входять у цей підхід, становить припущення про те, що при здійсненні угод у тіньовій економіці віддають перевагу готівці, щоб уникнути уваги з боку податкових органів, що в підсумку призводить до збільшення потреби в готівці в порівнянні з тою сумою, яка потрібна виходячи з економічного росту легальної економіки. Тобто головним фактором при оцінюванні рівня тіньової економіки буде непояснений економічним ростом попит на готівку.

Розглянемо деякі методи, що найбільше повно реалізують ідеї цього підходу.

А. Метод попиту на гроші (співвідношення готівки і банківських депозитів). Метод має безліч варіацій і є одним з найпоширеніших при оцінці рівня тіньової економіки. Розглянемо деякі з них.

А1. П. Гутман [9] звернув увагу на те, що співвідношення готівки до банківських депозитів росте. При цьому обсяг готівки зростає більш швидкими темпами, ніж сукупний обсяг банківських депозитів. Потрібно зазначити, що паралельно цьому процесові відбувався процес витіснення готівки з обігу іншими платіжними інструментами (чеки, кредитні картки та ін.).

Пояснення цьому П. Гутман знайшов в існуванні тіньової економіки.

При розрахунках П. Гутман виходив з таких припущень:

- готівкою проводяться всі розрахунки в тіньовому секторі економіки;

- швидкість обігу грошей у тіньовому секторі економіки така ж, як і в легальному секторі економіки;

- співвідношення між готівкою і банківськими депозитами залишається незмінним;

- нормальне співвідношення готівки і банківських депозитів до запитання існувало в певний базисний період;

- у базисний період не існувало тіньової економіки.

Недоліками методу є:

- допущення про однакову швидкість обігу грошей як в офіційному, так і в тіньовому секторах економіки, яке важкодоказове і вимагає перевірки в умовах реальної економіки;

- спірним є припущення про те, що співвідношення готівки і банківських депозитів змінюється винятково через зростання попиту на готівку з боку тіньового сектору економіки. Можна припустити зворотнє: до зміни їх співвідношення приводить повільне зростання попиту на банківські депозити, а не надзвичайно швидкий ріст попиту на готівку; [3]

- міждержавні порівняльні оцінки рівня тіньової економіки ускладнені через особливості національних банківських систем, національної політики в банківській сфері, різноманітності типів вкладів у різних країнах (потрібні уточнення, що одні типи вкладів у країні А приблизно аналогічні іншим типам вкладів у країні Б) та інших факторів;

- безліч факторів, ніяк не пов'язаних із тіньовою економікою, можуть впливати на співвідношення готівки і банківських депозитів, наприклад, рівень розвитку банківської системи, особливості національної банківської системи, психологія домогосподарств і т. п.;

- викликає сумнів припущення про нульовий рівень тіньової економіки в базисному році;

- не всі угоди сплачуються готівкою;

- якщо готівка є вільно конвертованою (тим більше резервною валютою), значна її частина буде використовуватися в економіках інших країн (де національні грошові одиниці не є вільно конвертованими) для обслуговування угод у тіньовій економіці.

А2. В. Танзи [15; 16] для обчислення тіньової економіки економетрично оцінив функцію попиту на гроші для США за період 1929–1980 рр. Його підхід припускає, що тіньові (або приховані) угоди здійснюються в готівковій формі, щоб не залишати ніяких помітних слідів для податкових органів. Звідси випливає, що збільшення в розмірі тіньової економіки відповідно збільшує попит на гроші. Щоб ізолювати кінцевий додатковий попит на гроші, рівняння попиту на гроші – економетрично, оцінюється через якийсь час. Ураховуються всі звичайні фактори, наприклад, збільшення доходів, відсоткових ставок за депозитами і т. п. Додатково в рівняння оцінки включені такі змінні, як пряме і непряме оподаткування, державне регулювання і складність податкової системи. Такі фактори приймаються як головні, що змушують людей працювати в тіньовій економіці. Додаткове збільшення кількості грошей, непояснене звичайними або нормальними факторами (згадані вище), приписується податковому тягарю, що збільшується, та іншим факторам, які стимулюють працювати в тіньовій економіці.

Перевагою підходу є те, що на тіньову економіку відносять не все зростання готівки, а його частину, зумовлену впливом факторів, безпосередньо пов'язаних із тіньовим сектором економіки. Дією інших факторів, не пов'язаних із тіньовим сектором економіки, пояснюється увесь приріст попиту на готівку, що залишився, або ж цей залишок приросту попиту на готівку може характеризуватись як статистична помилка.

Найбільш часто зазначають такі недоліки, властиві цим методам попиту на гроші:

- не всі угоди в тіньовій економіці сплачуються готівкою;

- більшість досліджень розглядає тільки один специфічний фактор, податковий тягар, як причина виникнення тіньової економіки. Але інші причини, такі, наприклад, як вплив державного регулювання, відносини платників податків до держави, «податкову етику» та інші, далі не розглядають, через недоступність надійних даних для більшості країн. Якщо, що цілком імовірно, ці інші фактори також мають вплив на ступінь тінізації економіки, то тіньова економіка може мати більший розмір, ніж визначено в більшості досліджень;

- ще один недолік цього підходу, принаймні при застосуванні до США, зазначили Т. Парк [12] і Е. Фейг [8], які вказують, що зростання попиту на гроші з боку депозитів повинен призвести значною мірою до вповільнення попиту на депозити, а не до збільшення кількості грошей, викликані діями в тіньовій економіці;

- у більшості досліджень існує припущення про однакову швидкість обороту грошей в обох типах економік;

- викликає сумнів припущення про нульовий рівень у тіньовій економіці в базисному році;

- не витримують перевірки на 5% рівень статистичної значимості деяких із регресійних коефіцієнтів, на підставі яких проводять оцінювання рівня тіньової економіки [3];

- модифікації моделей призводять до суттєво інших оцінок тіньової економіки, що означає високу чутливість підсумкового показника (розміру тіньової економіки) від того, які саме фактори були обрані автором [3];

Б. Феномен «зайвих грошей». Основою методу служить припущення про те, що кількість грошей в обігу значно перевершує необхідну суму. Припущення ґрунтується на тому, що: загальна сума готівки, скорегована в бік зменшення (тому що частина грошей перебуває в обороті компаній), потім ділиться на кількість населення. У розрахунках враховується, яку частку споживчого бюджету оплачують готівкою, циклічність поповнення бюджету (прийнята в даній країні періодичність виплати заробітної плати і звернення до банку для зняття готівки на поточні потреби). У підсумку виходить, що на родину доводиться сума, яка суттєво перевищує її споживчий бюджет. Зайві гроші й пов'язують із тіньовою економікою. Виходячи з їхньої кількості та динаміки зміни, можна судити про рівень і зміни розміру тіньової економіки.

Недоліками методу є:

- ускладнені міждержавні порівняння через специфіку національного менталітету поведінки з готівкою і відношення до безготівкових платежів;

- не враховується перерахування грошей за національні кордони (має сенс лише для вільно конвертованих валют), а також сум готівки, які домогосподарства зберігають «під матрацом»;

- масштаби виявленої тіньової економіки можуть перевищувати легальну в кілька разів, якщо невідпо-

відність між обсягом готівки і бюджетом домогосподарств повністю відносити на тіньову економіку, що не відповідає ні оцінкам за іншими методами, ні здорівому глузду.

5. Метод фізичного внеску (споживання електроенергії). Методи засновані на тому, що електроенергією не можна запастися про запас, тому значне перевищення темпів спаду реального ВВП над темпами спаду споживання електрики свідчить про тіньове споживання електроенергії. До того ж показник споживання електроенергії є одним з надійно вимірюваних показників. Розглянемо цей метод в інтерпретації Кауфмана.

У методі розраховується відношення фізичного внеску широкого застосування (наприклад, споживання електрики до ВВП) протягом певного періоду часу і потім екстраполюється до сьогодення. Припускаючи, що в короткостроковому періоді еластичність електроенергія / ВВП приблизно дорівнює одиниці й ухвалюється припущення щодо постійного відношення споживання електроенергії до ВВП, можливо обчислити очікуваний (або повний) ВВП кожного наступного року після базисного. Оскільки офіційний ВВП з визначення оцінює тільки офіційну частину економіки, відмінність між повним (або очікуваним) і офіційним ВВП дає оцінку розміру тіньової економіки.

Недоліками цього методу є:

- не всі дії в тіньовій економіці вимагають значної кількості електрики (наприклад, послуги), тому тільки частина тіньової економіки буде виявлена;

- можуть використовуватись інші джерела енергії, тому буде виявлена тільки частина тіньової економіки;

- постійно діючий фактор науково-технічного прогресу приводить до появи більш енергоефективних технологій і устаткування, які застосовуються як у легальному, так і в тіньовому секторах економіки;

- можуть бути значні відмінності або зміни в еластичності попиту на електрику в часі та в різних країнах;

- ураховує тільки тіньове виробництво і не враховує сферу послуг;

- сумнівне припущення про базисний рік, де відсутня тіньова економіка.

III. МІМІС-метод (багаторазові індикатори і багаторазові причини). Ми виділяємо цей метод в окрему групу з нижчеподаних причин. Одним із найбільш відомих дослідників є Ф. Шнейдер [14], який використовує його для оцінювання рівня тіньової економіки країн світу на замовлення Всесвітнього банку.

Більшість попередньо розглянутих методів, призначені для оцінювання розміру та розвитку тіньової економіки, вважають, що тільки один індикатор охоплює всі ефекти тіньової економіки. Але очевидно, що ефекти від дії тіньової економіки виявляються одночасно у виробництві, на ринку робочої сили і грошовому ринку. Ще важливіше відзначити те, що різні детермінанти розміру прихованої економіки тільки беруться до уваги в деяких грошово-кредитних методах, які в більшості випадків розглядають єдину причину – рівень оподаткування. МІМІС-метод розглядає безліч причин існування та росту тіньової економіки, так само, як і безліч ефектів, які вона виявляє на всі

сфери діяльності. Емпірично використовуваний метод значно відрізняється від методів, розглянутих вище.

МІМІС-метод базується на статистичній теорії неспостережуваних змінних, яка розглядає багаторазові причини і багаторазові індикатори прихованої економіки. Для оцінки факторів використовується аналітичний підхід, щоб виміряти тіньову (приховану) економіку як неспостережувану змінну. Невідомі коефіцієнти оцінені в наборі структурних рівнянь, у межах яких прихована змінна, не може бути безпосередньо обчислена. МІМІС-модель узагалі складається з двох частин – моделі вимірювання і структурної моделі рівнянь. Модель вимірювання пов'язує неспостережувані змінні зі спостережуваними індикаторами. Структурна модель рівнянь визначає причинні відносини серед неспостережуваних змінних. У цьому разі кожний має тільки одну неспостережувану змінну – розмір тіньової економіки. Прийнято вважати, що набір причин є екзогенними.

Взаємодію між причинами (детермінантами) X ($i = 1, 2, \dots, k$), що визначають розмір тіньової економіки, та індикаторами тіньової економіки Y ($j = 1, 2, \dots, p$) відображено на рис. 2.

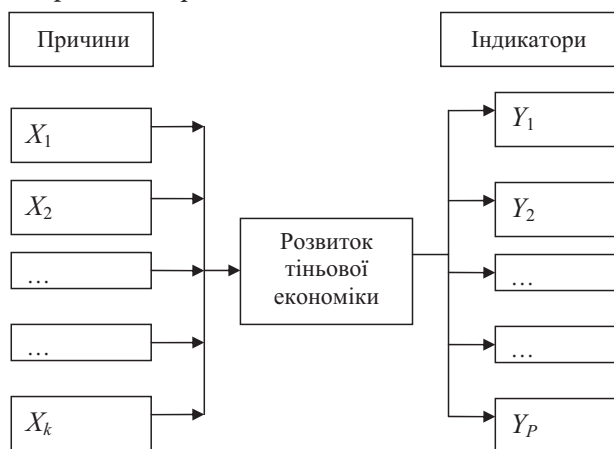

Рис. 2. МІМІС-метод

Джерело. Складено за даними [14]

Виділяють три основні типи причин (детермінант).

1. Рівень прямого і непрямого оподаткування, як фактичний, так і сприйманий. Зростаючий рівень оподаткування стимулює господарських суб'єктів до переходу в тіньову економіку.

2. Ступінь державного регулювання. Передбачається, що посилення ступеня державного регулювання стимулює суб'єктів господарювання до переходу з легального сектору в тіньовий сектор економіки.

3. «Податкова етика» (відносини громадян до держави), яка описує готовність індивідуумів (принаймні частково), залишити свій легальний бізнес і перейти в

тіньову економіку. Передбачається, що податкова етика, що знижується, сприяє збільшенню розміру тіньової економіки.

Зміна розмірів тіньової економіки може бути відображена в таких індикаторах:

1) розвиток грошово-кредитних індикаторів: якщо збільшується активність у тіньовій економіці, то це вимагає додаткового грошово-кредитного забезпечення;

2) розвиток трудового ринку: збільшення участі робітників у тіньовій економіці відображається зменшенням їхньої участі в офіційній економіці;

3) розвиток виробництва: зростання виробництва в тіньовій економіці означає, що фактори виробництва (особливо робоча сила) «переливаються» із легальної економіки (принаймні частково); це «переливання» матиме негативний ефект на норму зростання легальної економіки.

Основними недоліками МІМІС-підходу є:

- оцінні коефіцієнти нестійкі, не можливо створити єдину типізацію для всіх країн [10];

- оцінка параметрів надзвичайно непостійна щодо специфікації альтернативної моделі [10];

- неоднозначне значення прихованої змінної [10];

- надійність причин та індикаторів у поясненні їхнього впливу на зміну рівня тіньової економіки [13];

- процедура оцінювання не враховує фактора часу;

- труднощі в одержанні надійних даних щодо змінних, крім даних про пряме і непряме оподаткування;

- надмірно ускладнений.

МІМІС-метод показує прогрес методів оцінювання розмірів тіньової економіки. Ця методологія дозволяє широкую гнучкість своєї структури, тому теоретично перевершує інші методи. На відміну від інших непрямих методів, у цьому методі не потрібні обмежувальні або неправдоподібні припущення (за винятком «цінності калібрування»).

Висновки. Проведений аналіз основних методів вимірювання масштабів тіньової економіки дозволяє нам говорити про те, що вищепроаналізовані методи дають можливість кількісної оцінки рівня тіньової економіки. Однак, як ми з'ясували, кожний із розглянутих методів має як свої переваги, так і недоліки, тобто жоден із них не є універсальним. Ураховуючи недоліки цих методів, найбільш ефективними для застосування в умовах перехідної економіки України можна перш за все вважати МІМІС-метод, а також методи експертних оцінок, монетарні методи та фізичного внеску (електроенергія). Тобто тільки застосування сукупності методів, що доповнюють один одного, дозволить одержати достовірну оцінку рівня тіньової економіки. Це, у свою чергу, дозволить сформулювати дійові заходи щодо її зменшення.

Список використаної літератури

1. Базилевич В. Методичні оцінки масштабів тіньової економіки / В. Базилевич, І. Мазур // Економіка України. – 2004. – № 8. – С. 36–44.
2. Барсукова С. Ю. Методы оценки теневой экономики: критический анализ / С. Ю. Барсукова // Вопросы статистики. – 2003. – № 5. – С. 14–24.
3. Ечмаков С. М. Теневая экономика: анализ и моделирование / С. М. Ечмаков. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 408 с.

4. Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика : монографія / І. І. Мазур. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 239 с.
5. Шепеленко О. В. Трансакційні издержки в переходній економіці: проблеми теорії і практики : монографія / О. В. Шепеленко. – Донецьк : МОН України. Донецький нац. ун-т економіки і торгівлі імені М. Туган-Барановського, 2007. – 360 с.
6. Feige E. L. How Big is the Irregular Economy? / E. L. Feige // Challenge, 1979. – November / December. – P. 5–13.
7. Feige E. L. A Re-examination of the 'Underground Economy' in the United States / E. L. Feige // IMF Staff Papers, 1986. – Vol. 33:4. – P. 768–781.
8. Feige E. L. The Underground economies. Tax evasion and information distortion / E. L. Feige. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – 389 p.
9. Gutmann P. M. The Subterranean Economy / P. M. Gutmann // Financial Analysts Journal. – 1997. – Vol. 34:1. – P. 24–27.
10. Helberger C. How big is the shadow economy? A reanalysis of the unobserved-variable approach of Frey and Weck-Hannemann / C. Helberger, H. Knepel // European Economic Review. – 1988. – Vol. 32. – P. 965–976.
11. Measurement of the non observed economy: A Handbook [Електронний ресурс] / OECD. – Paris, 2002. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/std/na/1963116.pdf>.
12. Park T. Reconciliation Between Personal Income and Taxable Income / T. Park // Bureau of Economic Analysis. – Washington D. C., 1979. – P. 1947–1977.
13. Schneider F. The Shadow Economies of Western Europe / F. Schneider // Journal of the Institute of Economic Affairs. – 1997. – Vol. 17:3. – P. 42–48.
14. Schneider F. Shadow Economies All over the World New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007 [Електронний ресурс] / F. Schneider, A. Buehn, C. E. Montenegro. – Режим доступу : http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2010/10/14/000158349_20101014160704/Rendered/PDF/WPS5356.pdf.
15. Tanzi V. The Underground Economy in the United States: Estimates and Implications / V. Tanzi // Banca Nazionale del Lavoro. – 1980. – Vol. 135:4. – P. 427–453.
16. Tanzi V. The Underground Economy in the United States: Annual Estimates, 1930–1980 / V. Tanzi // IMF-Staff Papers. – 1983. – Vol. 30:2. – P. 283–305.

Summary. The paper analyzes the main theoretical and methodological approaches to assess the scale of the shadow economy. Highlighted the advantages and disadvantages of each. Stand out the most applicable in a transition economy of Ukraine.

Keywords: shadow economy, estimation of the shadow economy.